

hepsi cehennemliktir, bu fırka da Ehl-i sünnet ve'l-cemaat'tir" anlamındaki hadisler de ayrı bir delil teşkil eder (vr. 154^b). Ehl-i sünnet mezhebi ashap, tâbiîn ve te-beu't-tâbiîn çoğunluğunun benimsediği bir yoldur. Bunları da Ebû Hanîfe ve öğrencileriyle Şâfiî ve öğrencileri temsil eder. Ebû Hanîfe, Ehl-i sünnet mezhebini şöyle tanıtmıştır: "Ehl-i sünnet Nâsibe ile Râfıza, Cebriyye ile Kaderiyye, Müşebbihe ile Muattıla arasında bulunan ve denge esasına dayanan mutedil bir mezheptir". Yine Ebû Hanîfe kendini ashapın, hatta peygamberlerin tâbi olduğunu söylediği "Mürchie merhûme" mezhebine nisbet etmiş, buna karşılık günahın iman sahibine zarar vermediğini iddia eden Mürchie grubunun ise lânetlenmesi gerektiğini belirtmiştir (vr. 165^a). Bid'at haram olduğundan bid'at ehline lânet etmek câizdir, hadis rivayetlerinde de bu konuya dikkat çekilmiştir. Kur'an'la sabit olmuş hususlara aykırı düşün bid'atları benimseyenler tekfir edilir, ancak haber-i vâhid yahut kıyas yoluyla belirlenen inançlara muhalefet edenler tekfir edilmez (vr. 158^a). Gerçeğin ortaya çıkması için bid'at ehliyle münazara etmek câizdir. Hz. Ali hakkındaki inançları yüzünden Râfıziler'in kâfir olduğuna işaret eden âyet ve hadisler mevcuttur. Mütakaşşife'nin (Mâverâünnehir bölgesinde bazı âlimlerce Mutasavvife'ye verilen isim) aksine Hüseyin b. Ali hilâfet talebinde haklıdır, dolayısıyla mazlum olarak öldürülmüştür. Abbâsî halifeleri meşrû olup icraatları dine uygundur.

Ebû Şekûr es-Sâlimî'nin, eserinde sık sık atıflarda bulunduğu Ebû Hanîfe'nin ilmî geleneğine bağlı bir kelâmcı olduğunu söylemek mümkündür. Onun muhalif mezhep mensuplarını tekfir etmesi dikkat çekici bir özelliktir. Wilferd Madelung tarafından Mâtürîdî okuluna mensup kelâmcılar arasında gösterilmesine rağmen Ebû Şekûr'un Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'ye herhangi bir atıfta bulunmaması düşündürücüdür. Onun günümüze ulaşan tek eseri olan *et-Temhîd fî beyâni't-tevhîd* on bir bölüm halinde ele alınabilir. Birinci bölümde akıl ve buna dair meselelere yer verilmiş, ikinci bölümde duyular ve bunlara konu olan varlık alanı incelenmiş, üçüncü bölümde Allah'ın varlığı ve birliği, dördüncü bölümde ilâhî sıfatlar meselesi tartışılmıştır. Beşinci bölüm isim-müsemma bahsine dairdir. Altıncı bölümde nübüvvet ve Hz. Peygamber'in nübüvvetiyle ilgili meseleler konu edilmiş, yedinci bölümde bilgi-iman ilişkisi ve imana dair konular irdelenmiştir. Sekizinci

bölüm imanın şartları, dokuzuncu bölüm şeriatlar ve din, onuncu bölüm hilâfet ve emirlik konuları hakkındadır. On birinci bölümde Ehl-i sünnet ve ehl-i bid'at ile diğer dinlere dair kısa bilgiler verilmiştir. Daha önce Hindistan'da basılan (Delhi 1309) *et-Temhîd* üzerine doktora tezi hazırlayan Ömür Türkmen metni tahkik ederek burada mevcut kelâmî görüşleri Ebû Hanîfe'nin görüşleriyle karşılaştırmış ve bu çalışma İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM) tarafından neşre hazırlanmıştır (thk. Ömür Türkmen, Ankara-Beyrut 2017). Nûreddin er-Rânîrî, *et-Temhîd*'den yararlanıp *et-Tibyân fî ma'rifeti'l-edyân* adlı bir eser telif etmiştir (*Dîa*, XXXIII, 256). Kaynaklarda Ebû Şekûr es-Sâlimî'ye ayrıca *Kitâbü'l-Mî'râc* adlı bir eser nisbet edilmektedir (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1460).

BİBLİYOGRAFYA :

Ebû Şekûr es-Sâlimî, *et-Temhîd fî beyâni't-tevhîd*, Süleymaniye Ktp., Reisülküttâb, nr. 525, tür.yer.; Ebû'l-Muîn en-Neseîfî, *Tebşîratü'l-edille* (nşr. Hüseyin Atay), Ankara 2004, I, 592; II, 571; *Keşfü'z-zunûn*, I, 484; II, 1460; Beyâzîzâde Ahmed Efendi, *İşârâtü'l-merâm min 'ibârâti'l-İmâm* (nşr. Yûsuf Abdürrezzâk), Kahire 1368/1949, s. 91; Brockelmann, *GAL*, I, 419; Sezgin, *GAS*, I, 744; W. Madelung, *Religious Schools and Sects in Medieval Islam*, London 1985, II, 117, 121, 125-126; a.mlf., *Studies in Medieval Muslim Thought and History* (ed. S. Schmidtke), Burlington 2013, VII. makale, s. 319; İsmail Hakkı Göksoy, "Nûreddin er-Rânîrî", *Dîa*, XXXIII, 256; U. Rudolph, "Abû Şhakûr al-Sâlimî", *The Encyclopedia of Islam Three*, Leiden 2009, fas. 3, s. 32-33.

YUSUF ŞEVKİ YAVUZ

EBÛ UBEYDE,
Müslim b. Ebû Kerîme
(أبو عبيدة مسلم بن أبي كريمة)
(ö. 145/762)

İbâziyye'nin
gelişmesinde etkili olan
âlimlerden biri.

İran asıllı olduğu tahmin edilmektedir. Seksen yıl yaşadığı konusundaki rivayetler dikkate alındığında 65 (685) yılı civarında doğduğu söylenebilir. Temîm kabilesinin âzatlî kölesi yahut Urve b. Üdeyye'nin hizmetçisiydi. Boyu kısa olup bir gözünün görmediği, meyve ve sebze kurutup geçimini sağladığı, bu sebeple "Kaffâf" lakabı ile anıldığı belirtilir (Câhiz, I, 347; III, 265; Şemmâhî, I, 191-193, 196). Basra'da yetişen Ebû Ubeyde ilımlı ve uzlaşmacı bir âlim olan Câbir b. Zeyd'den hadis, fıkıh ve akaid okudu, bu arada Ca'fer b. Semmâk gibi âlimlerin derslerine devam etti. Hasan-ı Basrî, Muhammed b. Sîrîn, Mücâhid

b. Cebr ve Ebû Nûh Sâlih ed-Dehhân'dan hadis rivayet etti. Uzun süren tahsil hayatından sonra kırk yaşlarında öğretim faaliyetine başladı. İlmî birikimi açısından ilk İbâzî âlim ve fakihlerinden kabul edilir. İbn Sellâm el-İbâzî'nin, "Câbir'den sonra ashabımızın fakihlerinin büyüklerindedir" şeklindeki sözleri (*Bed'ü'l-İslâm*, s. 110) onun mezhepteki yerini ortaya koyar. Hocası Câbir b. Zeyd'in, Abdurrahman b. Eş'as isyanına katıldığı gerekçesiyle Emevîler tarafından Uman'a sürgün edildiği dönemde Ebû Ubeyde, Irak Valisi Haccâc tarafından fikirlerinden ötürü bir süre hapsedildiyse de Haccâc'ın ölümü üzerine hapisten çıktı. Hocasının 93 (712) yılında ölümünün ardından Basra İbâzî cemaatinin liderliğini üstlendi ve ilk iş olarak İbâzî davet ehlinin önde gelen kadrosunu düzenledi. Hocasının düşüncelerini benimseyen Ebû Ubeyde, Basra İbâzîleri'ni dikkatli bir şekilde yönlendirmeyi başardı. Emevî idarecilerinin gazabına hedef olmamak için onlara karşı esnek bir tutum sergiledi.

II. Yezîd döneminde halifenin sert tutumu sebebiyle İbâzîler arasında yeniden ortaya çıkmaya başlayan ihtilâlcî unsurları onaylamayan Ebû Ubeyde doğrudan siyasi iktidara karşı harekete geçmeyi doğru bulmuyordu. Bu tavriyle, Emevîler'in son ve Abbâsîler'in ilk dönemlerinde İbâziyye'nin başarısında büyük rol oynadı. Bir süre sonra bazı tahrikler yüzünden Basra İbâzîleri'nin parçalanmasından endişe edip yeniden teşkilatlanma çabası içine girdi. Kendisi, Basra İbâzîliği'nin propaganda ve eğitim merkezi olması fikrinden hareketle çeşitli bölgelerde ortaya çıkan İbâzî ayaklanmalarını destekleyerek Emevî Devleti'nin kalıntılar üzerinde bir İbâzî hilâfeti kurmayı hedeflemektedir. Bundan dolayı bir âlimler teşkilâtı oluşturdu, malî ve askerî işleri kendisine yakın bir isim olan Ebû Mevdûd Hâcib et-Tâî'ye havale ederken dinî görevleri bizzat üstlendi (Dercînî, II, 248-249; Şemmâhî, I, 197-198).

Basra'nın bir yönetim ve eğitim merkezi olması fikrini gerçekleştirmek için Ebû Ubeyde "hameletü'l-ilm" / "nakaletü'l-ilm" gibi isimlerle anılan geniş bir öğrenci teşkilâtı kurdu. Değişik yerlerden Basra'ya gelen zeki öğrencilerden teşekkül eden bu ilim taşıyıcıları Ebû Ubeyde'nin derslerine devam edip İbâzî inanç ve uygulamalarını öğreniyor, ardından fikirlerini yaymak üzere ülkelerine dönüyor, belli bir taraftar kitlesi edindikten sonra gizlenme ihtiyacı duymadan zuhur halini ilân ediyorlardı. Böylece pek çok kişi öğrendiği ilimleri İslâm dünyasının çeşitli

yerlerine taşıdı. Ayrıca Basra dışında ilim taşıyıcıları arasında bir ihtilâf çıktığında Basra'daki âlimler heyeti bunu çözmek için çaba sarfetmekle görevliydi. Böylece Ebû Ubeyde'nin liderliğindeki İbâzî hareketi dinî ve fikrî bir yöne dönüşmüş oluyordu. Bu dönemde Ebû Mevdûd Hâcib et-Tâî, Rebî' b. Habîb ve Ebû Nûh Sâlih ed-Dehhân kendisine büyük ölçüde yardım etti. İbâzîlik, İslâm dünyasının Irak dışındaki bölgelerine ve özellikle Kuzey Afrika'ya yayılma imkânı buldu; gizlilik (kitmân) aşamasında dikkatli bir şekilde yeniden örgütlenmekle tarihî gelişim süreci içinde yeni bir merhaleye ulaştı. İbâziyye'nin Mağrib, Yemen, Hadramut, Uman ve Horasan gibi merkezî iktidarın hâkimiyetinden uzak bölgelere yayılması bu ilim taşıyıcıları sayesinde gerçekleşti (Şemmâhî, I, 196, 199).

Teşkilâtçı bir lider olan ve mensuplarınınca "imâmü'l-müslimîn" diye anılan Ebû Ubeyde Basra'da vefat etti. Onun ölümü üzerine İbâzî cemaatinde kısmî bir gerileme başlamışsa da öğrencisi Rebî' b. Habîb el-Basrî döneminde (791-796) fırkanın yönetimi meclisi Basra'da tekrar yapılmış ve bir süre daha merkez olma özelliğini korumuştur. Ebû Ubeyde, İslâm dünyasının değişik bölgelerine ilim taşıyan öğrencileri arasında bulunan Rebî' b. Habîb el-Basrî, Ebû Süfyân Mahbûb b. Rahîl el-Mekki, Seleme b. Saîd el-Hadramî ve Dımâm b. Sâib el-Abdî gibi isimler yanında Tâlibü'l-Hak Abdullah b. Yahyâ el-Kindî, Ebû'l-Hattâb el-Meâfirî, Abdurrahman b. Rüstem, Âsım b. Cemîl es-Sidrâtî, İsmâil b. Derrâr el-Gadâmîsî, Ebû Dâvûd en-Nefzâvî, Abdülmelik b. Tavîl, Ebû Saîd Abdullah b. Abdülazîz, Muhammed b. Habîb el-Medenî, Ebû Gânim Bişr b. Gânim el-Horasânî ve İsbâ b. Alkame el-Misrî gibi âlimlerin yetişmesi hususunda büyük çaba harcamıştır.

Eserleri. 1. *Risâle fi aḥkâmî'z-zekât*. Mağrib'deki İbâzî âlimlerine yönelik soru-cevap tarzında hazırlanmış olan eserde kırka yakın soruya cevap verilmiş, zekât ve öşürle bunların toplanması ve dağıtılmasıyla ilgili konular ele alınmıştır. Eserin, Ebû Ubeyde tarafından bütün halinde hazırlanmış tek çalışması olduğu kabul edilmektedir (Amr Halîfe en-Nâmî, *JSS*, XV [1970], s. 67). Toplam on iki varaktan meydana gelen yazmalarından biri Dârü'l-kütübî'l-Misriyye'de kayıtlıdır (nr. 21.582). Bunun dışında eserin iki ayrı nüshasının Tunus Bârûniyye ile Şeyh Sâlim b. Ya'kûb kütüphanelerinde bulunduğu belirtilmektedir (Ateş, s. 28). *Risâle*, Sâlim b. Muhammed b. Süleyman tarafından tahkim

edilerek Uman Kültür Bakanlığı yayınları arasında basılmıştır (Uman 1982). 2. *Kitâbü'l-Fıkh ve'l-aḳâ'id*. Fikhî bilgiler yanında bazı itikadî fırkaların görüşlerinden de bahsedilen eserin bir nüshasının Tunus'un Cerbe adasında olduğu kaydedilmektedir (Amr Halîfe en-Nâmî, *JSS*, XV [1970], s. 65-67). 3. *Mesâ'ilü Ebî 'Ubeyde*. Otuz sekiz sayfa hacminde fetvalar mecmuası niteliğindeki eser, alışverişle ilgili konulardan savaş ehline uygulanacak esaslara kadar değişik meselelerde fikhî hükümleri, ayrıca delillerden hüküm çıkarma noktasında İbâzî fikh usulü yöntemini içermektedir. Günahı ısrar etme ve tövbe gibi hususlara da kısmen temas edilen eserin Ebû Ubeyde'nin vefatından sonra öğrencileri tarafından derlendiği anlaşılmaktadır (İbn İdrîsü Mustafa b. Muhammed, s. 174-175). Bir nüshası Tunus Mektebetü'l-Bârûniyye'de, başka bir nüshası Cezayir Mizâb'da Şeyh Yûsuf el-Atfâvî'nin özel kütüphanesinde (Amr Halîfe en-Nâmî, *Dirâsât*, s. 298) bulunmakta, İbn İdrîsü bir üçüncü nüshayı gördüğünü belirtmektedir (*el-Fikrû'l-aḳâdî*, s. 174). 4. *Resâ'ilü Ebî 'Ubeyde*. Mülifin çeşitli risâlelerinden oluşan eserin bir nüshası Tunus Mektebetü'l-Bârûniyye'de kayıtlıdır (Ferhât el-Ca'bîrî, s. 27). Dercî'nin zikrettiğine göre (*Ṭabaḳâtü'l-meşâ'ih*, II, 238) Ebû Ubeyde'nin bu eserleri dışında hocalarından naklettiği bir hadis mecmuası da vardır.

BİBLİYOGRAFYA :

Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn*, I, 347; III, 265; İbn Sellâm el-İbâzî, *Bed'ü'l-İslâm ve şerâ'î'u'd-dîn* (nşr. W. Schwartz – Sâlim b. Ya'kûb), Beyrut 1406/1986, s. 110; Müberred, *el-Kâmil* (nşr. M. Ebû'l-Fazl İbrâhîm), Kahire, ts. (Dârü'l-fikrî'l-Arabî), III, 179-181, 258-260; Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ebû Bekir, *Kitâbü's-Sire* (nşr. Abdurrahman Eyyûb), Tunus 1405/1985, I, 57-58; Dercî'nî, *Ṭabaḳâtü'l-meşâ'ih bi'l-Mağrib* (nşr. İbrâhîm Tallây), Kosantîne 1394/1974, II, 215-217, 238-249; Şemmâhî, *Kitâbü's-Siyer* (nşr. Muhammed Hasan), Beyrut 2009, I, 191-199; Süleyman el-Bârûnî, *Muhtaşaru Târihi'l-İbâziyye*, Tunus 1357/1938, s. 28-30; İvaz M. Halîfât, *Neş'etü'l-hareketi'l-İbâziyye*, Amman 1978, s. 24-25, 103-115; J. C. Wilkinson, "The Early Development of the İbâdî Movement in Basra", *Studies on the First Century of Islamic Society* (ed. G. H. A. Juynboll), Carbondale 1982, s. 138-140; a.mlf., "İbâdî Theological literature", *Religion, Learning and Science in the 'Abbasid Period* (ed. M. J. L. Young v.dğr.), Cambridge 1990, s. 35; Ethem Ruhi Fiğtalı, *İbâziyye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, Ankara 1983, s. 87-90; a.mlf., "İbâziyye", *DİA*, XIX, 256-257, 259; Ferhât el-Ca'bîrî, *Devrü'l-medreseti'l-İbâziyye fi'l-fıkh ve'l-haḳâretü'l-İslâmiyye*, Tunus 1408/1988, s. 26-27; Amr Halîfe en-Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye* (trc. Mîhâil Hûrî, nşr. M. Sâlih Nâsir – Mustafa Sâlih Bâcû), Beyrut 2001, s. 95-99, 104-117, 298; a.mlf., "A Description

of New İbâdî Manuscripts from North Africa", *JSS*, XV (1970), s. 63-87; İbn İdrîsü Mustafa b. Muhammed, *el-Fikrû'l-aḳâdî 'inde'l-İbâziyye ḥattâ nihâyeti'l-ḳarnî's-sâliḥ el-hicrî*, Gardâye / Cezayir 1424/2003, s. 174-175; Orhan Ateş, *Günümüz Umman İbâdiyyesi* (doktora tezi, 2007), ÜÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 28-29; Harun Yıldız, *Kendi Kaynakları Işığında Hâriciliğin Doğuşu ve Gelişimi*, Ankara 2010, s. 157-164; T. Lewicki, "al-İbâdiyya", *EP* (İng.), III, 649-652; J. A. Williams, "Khârijis", *ER*, VIII, 288-290.

HARUN YILDIZ

EBÛ ZEKERİYÂ el-CENÂVÜNİ

(أبو زكريا الجناوني)

Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. el-Hayr
b. Ebî'l-Hayr el-Cenâvünî el-İbâzî
(VI./XII. yüzyıl)

İbâzî âlimi.

Ataları, bugün Libya sınırları içinde kalan Cebelinfüse'nin Câdû bölgesindeki İcnâvün (günümüzde Cenâvün) bölgesindedir. Döneminde önde gelen İbâzî âlimlerinden olan Ebû'l-Hayr Tûzîn el-Cenâvünî'nin torunudur. Doğum ve ölüm tarihleri hakkında bilgi yoktur. Dedesi, ismini ve künyesini doğduğu gün Cenâvün'de olan ve kendisi için hayır duada bulunan İbâzî âlimi Ebû'l-Hayr Tûzîn ez-Zevâgî'den almıştır. Zevâgî, 1016-1061 yılları arasında Kayrevan'da hüküm süren Zîrî Emîri Muiz b. Bâdis döneminde yaşadığına göre Ebû Zekeriyâ da V. (XI.) yüzyılın son çeyreğiyle VI. (XII.) yüzyılın ilk yarısında yaşamış olmalıdır. Muhtemelen ilk eğitimini dedesinden aldıktan sonra erken yaşlarda tahsil için o dönemde ilim merkezlerinden olan Ebnâyin'e gitmiştir. Burada uzun süre (Ceytâlî'ye göre otuz iki yıl) Ebû'r-Rebî Süleyman b. Ebû Hârûn el-Malûşâî el-Bârûnî'nin mescidindeki derslerini takip etti. Ardından memleketine döndü ve halkın fikhî konularda danıştığı ve fetva ihtiyacını karşıladığı bir âlim haline geldi. Aynı zamanda tedrîs faaliyetinde de bulundu. En tanınmış öğrencileri Ebû Süleyman Dâvûd b. Hârûn ve Ebû'r-Rebî Süleyman b. Hârûn'dur.

Çeşitli ilim dallarında yetkin bir şahsiyet olan Ebû Zekeriyâ özellikle fikh alanındaki birikimiyle öne çıkmıştır. Şemmâhî'nin, kendi zamanına kadar devam eden İbâzî ilim geleneğini bu geleneğin başlangıcını oluşturan "hameletü'l-ilm" âlimlerine bağlayan silsile içinde zikrettiği Cenâvünî'nin yaşadığı dönemden itibaren bilhassa Cebelinfüse İbâzîleri arasında şöhret kazandığı anlaşılmaktadır. Nitekim Şemmâhî, kendi devrinde bile Cebelinfüse âlimlerinin fikhî